

הסתכנות לשם הצלה*

הרה"ג דב ליאור

נתבקשתי לדבר בנושא כניסה לסיכון אישי על מנת להציל את חברי. נושא זה אפשר לחלק לשלושה נושאי משנה:

א. חיי שגרה

כניסה לסיכון לשם הצלת חברו בזמן שגרה כמובא בגמרא (סנהדרין עג, א) הרואה את חברו טובע בנהר או חיה רעה באה עליו וכו'.

ב. מצב מלחמה

חייל הרואה את חברו פצוע תוך כדי קרב.

ג. סיכון לצורך פרנסה

מקצוע אזרחי שכרוך בו סיכון, כגון רופא המטפל בחולים במחלה מדבקת.

בהתייחסות לשלושת המקרים דלעיל עולות שלוש אפשרויות:

א. חייב לסכן את עצמו על מנת להציל חברו.

ב. מותר לו לסכן את עצמו.

ג. אסור לו לסכן את עצמו בהצלת חברו.

א. חיי שגרה

בנושא כניסה לסיכון כדי להציל את חברו אנו לא מוצאים התייחסות מפורשת ברמב"ם ובטור (אינני מדבר על "דיוקים" כי "דיוק" זה ענין אחר אך התייחסות מפורשת אין), ואילו המחבר (חושן משפט תכו, א) כותב:

"הרואה את חברו טובע בנהר או ליסטים באין עליו או חיה רעה באה עליו, ויכול להצילו הוא בעצמו או שישכור אחרים להצילו¹ ולא הציל ... עובר על לא תעמוד על דם רעך".

---

* הרצאה ביום עיון שנערך במכון לרבני ישובים בנושא: "הקצאת משאבים וקדימויות טיפול ברפואה הציבורית".

1 בענין השכרת אחרים אומרת הגמרא (סנהדרין עג, א) שכתוב "והשבות לו" וכן כתוב "לא תעמוד על דם רעך", לכאורה פסוק מיותר. לומדים מזה חז"ל שאם אינו יכול להצילו בעצמו אך יכול לשכור אחרים להצילו מחויב לעשות זאת אפילו בכסף אלא שהניצול צריך לשלם לו אחר כך הוצאות. כן מובא בגמרא (ב"ק ס, ב) לגבי דוד המלך ששאל אם מותר לו להציל עצמו על ידי שיקח גדישים או משהו אחר. לפי רש"י פשוט שמוותר והשאלה היא האם צריך לשלם על זה, ומכל מקום יש מהראשונים שמבינים את השאלה כפשוטה זאת אומרת שבהוה אמינא הבינו שיכול להיות שאיסור גזל דוחה הצלת נפשות. ומובא בשטמ"ק כתובות דף כ' שאם מאיימים על עדים שיחתמו על דבר שקר אומר ר' מאיר שיהרג ובל יעבור והטעם הוא שהם יחתמו שפלוני חייב לו מאה זוז וזה שקר וגזל.

הפתחי תשובה (אות ב) והסמ"ע (שם ס"ק ב) שואלים כאן מדוע המחבר לא כתב במפורש האם צריך המציל לסכן את עצמו בזה. התיחסות לנושא זה מצאנו בבית יוסף, שמביא ירושלמי (סוף פרק ח דתרומות) בשם הגהות מימוניות, שאדם חייב להכניס עצמו לסכנה על מנת להציל את חברו. ולכאורה קשה, אם זה ירושלמי מפורש מדוע הרמב"ם והטור שתקו מיניה? אלא יש אומרים שכנראה הבבלי לא סבירא ליה הכי והפתחי תשובה בשם אגודת אזוב מביא הוכחה לזה מהמחלוקת המפורסמת (בבא מציעא סב, א) לגבי שניים שהולכים בדרך ויש ביד אחד קיתון של מים, אם הוא ישתה יגיע לישוב אך חברו ימות, ואם ישתו שניהם, שניהם ימותו, אומר בן פתורא שישתו שניהם ואל יראה אחד במיתתו של חברו עד שבא רבי עקיבא ודרש "וחי אחיך עמך" - חייך קודמים לחיי חבריך. אם כן לפי זה אדם לא צריך לסכן את עצמו על מנת להציל את חברו, אם כי פסקו של רבי עקיבא לא מובא ברמב"ם ובטור אך לפי הכללים הנקוטים בידנו שבמחלוקת רבי עקיבא וחבריו הלכה כר"ע, ולכן אדם לא רשאי לסכן עצמו. זו הסיבה, לדעת האגודת אזוב, שהמחבר לא הביא את פסק הירושלמי.

והנה קשה למנחת חינוך (סימן רצו) מתוספות (סנהדרין עד, ב ד"ה והא אסתר בפרהסיא). התוספות אומרים שם שיהרג ובל יעבור לגבי ע"ז ג"ע וש"ד זה דוקא אם מכריחים אותו לעשות מעשה, אך אם לא מכריחים אותו לעשות מעשה לא יהרג. כגון, אם אמרו לו שרק יעמוד ולא יעשה כלום ומישהו ידחוף אותו על תינוק והתינוק ימות אין לאדם חיוב להתנגד וליהרג על זה כי הוא לא עושה מעשה, ושב ואל תעשה עדיף. ויש אחרונים שאומרים שהוא הדין בעריות, למשל, אם אדם התקשה לאשתו ואחר כך הדביקו לו ערוה הוא לא צריך ליהרג כי הוא לא עשה מעשה כי לא התקשה לערוה. לפי זה מקשה המנחת חינוך (סימן רצו) על בן פתורא: הרי זה שיש לו מים הוא בשב ואל תעשה אפילו שחבירו ימות, אם כן מדוע חייב לתת גם לחבירו, הרי אין כאן יהרג ובל יעבור כי זה לא בקום עשה! וגם על רבי עקיבא הוא מקשה: מדוע הוא נזקק לפסוק של "וחי אחיך עמך", הרי לפי התוספות הנ"ל לא צריך את הפסוק אלא מספיק הסברא שבשב ואל תעשה הוא לא חייב ליהרג!²

ויש לומר שהאוקימתות לגבי מחלוקת בן פתורא ורבי עקיבא מישבות את קושיות המנחת חינוך. הנצי"ב אומר (העמק שאלה על השאלות סימן קכט) שכל האוקימתא של בן פתורא ורבי עקיבא זה לא בודאי שימותו שניהם אם ישתו שניהם אלא ספק, כי אולי ימצאו מים, אך אם ודאי ימותו גם בן פתורא יודה לרבי עקיבא שחייך קודמים ובעל המים ישתה. ואילו רבי עקיבא סובר שאפילו בספק אין אדם חייב לסכן עצמו בשביל חברו. לפי זה לא קשה מהמנחת חינוך, כי מה שמובא בתוספות מדובר שאם

2 אמנם בשטמ"ק בגמ' מובא שאם המים של שניהם ואחד לקח את כל המים הוא חייב בדיני שמיים מדין רוצח מפני שכאן הוא עשה מעשה של גזילה מחבירו.

הוא לא יופל על התינוק הגויים ודאי יהרגוהו, ולכן ודאי שחיי קודמים, אך בספק לא יאמרו התוספות כך. ויש אחרונים שאומרים שבמקרה של שניים שהיו מהלכים במדבר הרי הברירה היא או שאחד יחיה הרבה - "חיי עולם" - זאת אומרת ימשיך לחיות רגיל עד סוף חייו, או ששניהם יחיו "חיי שעה" - עוד כמה שעות. על זה אומר בן פתורא שאנו מסתכלים על עכשיו ולא על מה יהיה במרחק של זמן, בעתיד. ועכשיו עדיף ששניהם יחיו מאשר אחד יחיה אחר כך עוד הרבה זמן. ורבי עקיבא סובר שעדיף חיים ארוכים של אחד מאשר "חיי שעה" של שניהם. אבל במקרה של התוספות בבבא מציעא גם התינוק וגם האדם שנזרק עליו בשניהם מדובר על חיים ארוכים, ולכן כולי עלמא לא פליגי שלא חייב ליהרג ולוותר על חייו שלו על מנת להציל את התינוק, כמובן רק בשב ואל תעשה.

הרמב"ם (הלכות רוצח ושמירת הנפש פ"ז, ה"ח) מביא דין שרוצח בשגגה אסור לו לצאת מעיר מקלט אפילו צריכים לו כיואב בן צרויה מפני שאם יצא גואל הדם יכול להורגו. על זה אומר האור שמח שמכאן ראייה שהרמב"ם הביא את דין רבי עקיבא שחיי קודמים, שהרי לא צריך לסכן את עצמו כדי להציל אחרים. אמנם הכלי חמדה דוחה זאת ואומר שברוצח בשגגה יש דין מיוחד שכתוב "וישב בה עד מות הכהן הגדול" וכו', ולכן הוא חייב לשבת שם ולא לצאת. אך בעלמא הרמב"ם לא יסבור כך.

לפי זה, כשאנו דנים בחיי שגרה נמצא שיש מחלוקת הפוסקים. לפי שיטת הנצי"ב והסמ"ע אסור לאדם להכניס עצמו לסכנה להציל את חבירו כי חיי קודמים, ולפי אחרים מותר, מפני שכשאדם נכנס לסכנה הוא בספק אם ימות ואילו חבירו בודאי ימות לכן "וחי אחיך" וכו', שהוא ספק, נדחה מפני "לא תעמוד על דם רעך" שהוא ודאי. אמנם בשו"ע אין דין מפורש בנושא הזה, אבל הערוך השולחן התייחס לזה (סוף סימן תכו) ואומר שבענינים אלו אדם לא ידקדק על עצמו יותר מדי, ואם יכול - יציל את חבירו. מקרה אחר של כניסה לסיכון שיש בו מחלוקת הוא אם גויים אומרים לאדם לחלל שבת ואם לא - יהרג. הרמב"ם אומר שאסור לו ליהרג וחייב לעבור, ובעלי התוספות אומרים שרשאי לעבור ולא למות אך אינו חייב. בענין זה אומר תרומת הדשן (הובא בש"ך י"ד סימן קנז) שבקידוש ה' התורה התירה מסירות נפש שכתוב "ונקדשת", לכן אין כאן הכלל שספק פיקוח נפש לקולא ויכול לנהוג כמו התוספות ולמסור נפשו ולא יעבור.

ב. שעת מלחמה

שונה הדבר כשמדובר בשעת מלחמה. מובא במנחת חינוך (מצוה תד, תכד) וכן במשפט כהן (סימנים קמג, קמד) שבמלחמה יש גדרים אחרים כי כל מהותה של מלחמה זה כניסה לסיכון ופיקוח נפש, ולכן חייב להסתכן ולהציל את חבירו (כמבואר בהמשך). ועוד

מובא בגמרא (שבועות לה, ב) שמותר למלך להוציא את העם למלחמת רשות דהיינו בשביל מטרות כלכליות או הרחבת גבול המדינה ולא רק במקרה של אויב הבא להלחם (וראה להלן על כניסה לסיכון לצורך פרנסה). מותר למלך לסכן את העם במלחמה בשביל מטרות הרשות, וכל שכן במלחמת מצוה להגן על ארץ ישראל ויושביה שמותר בשביל זה להכניס חיילים למצב של פיקוח נפש.

נמצא שהציווי "וחי בהם" שדוחה שבת ויום הכיפורים ומי שנמצא במצב סכנה ביום הכיפורים חייב לאכול משום פיקוח נפש, זה רק ליחיד. ואפילו לענין ישוב ארץ ישראל אם מאיימים על אדם פרטי שיש לו חלקה בארץ ישראל שיסגיר אותה לנוכרים ואם לא - יהרגוהו, ודאי שחייב למסור ולא למות גם אם זה יהיה כרוך בעזיבת הארץ לגמרי. שונה הדבר כשמדובר בציבור. אם, למשל, יש איום על הממשלה שיסגירו חלק מהארץ ואם לא יש חשש למלחמה, ודאי שאסור להם כי זה עצם המצוה שאנו נלחם על ארץ ישראל. לכן, במקרה שחייל נפצע תוך כדי לחימה, החובש או חייל אחר חייב להצילו אפילו תוך כדי סיכון, כי זוהי מהות המלחמה. כמו כן מותר להתנדב ליחידה מובחרת כי גם ביחידה אחרת הוא מסכן עצמו וכל מציאות המלחמה היא סיכון.

הרב זצ"ל במשפט כהן (סימן קמג) אומר שיחיד שרוצה למסור את נפשו על מנת להציל ציבור מותר לו ומוכיח זאת מהגמרא (תענית יח, ב) שבלוד הרגו את בת הקיסר ובאו שנים ואמרו שהם הרגו כדי להציל את כל העיר. לכן אם חייל רואה שנזרק רימון ואם הוא לא ישכב עליו יהרגו הרבה חיילים מותר לו למסור נפשו אך אינו חייב. והסברה היא שכמו שכורתים איבר אחד להציל את שאר הגוף כך גם כאן, כמו שכותב הרמב"ם לגבי בית דין שהורגים מי שרכב על סוס בשבת, כי אם השבת היתה פרוצה מותר לחתוך איבר אחד כדי להציל את כל הגוף.

ג. סיכון לצורך פרנסה

הנודע ביהודה (מהדו"ת יו"ד סימן י) נשאל אם ליהודי מותר להיות צייד גם אם זה כרוך בסיכון, והוא ענה שאמנם צייד זה מתאים לעשיו ולא לבני יעקב אך מצד הדין מותר לאדם לעבוד במקצוע אפילו שיש בו סיכון, כמו בא בגמרא (ב"מ קיב, א ובסיפרי פרשת כי תצא על הפסוק "כי אליו הוא נושא את נפשו") לענין איסור הלנת שכר - "מפני מה עלה זה בכבש ונתלה באילן" - כגון בנאי שעולה על פיגום גבוה שמותר לו לצורך פרנסה ואפילו שמסכן עצמו. ולכן יש לומר שגם במלחמת רשות שזה פרנסה של ציבור וכו' מותר למלך להוציא ולסכן חיים. ולפי זה מותר לאדם להיות מציל בים או כבאי או חבלן שמנטרל מטעני חבלה אפילו שהם מסתכנים. מכאן שמותר לרופא להסתכן ולטפל בחולה החולה במחלה מדבקת כי זוהי פרנסתו.

לסיכום:

- א. בחיי שגרה, יש מחלוקת הפוסקים אם מותר לאדם להכניס עצמו לסכנה להציל את חברו, וערוך השולחן נוטה לומר שאדם לא ידקדק עם עצמו יותר מידי אלא יכנס לסיכון ויציל את חברו.
- ב. במצב מלחמה חייב אדם להסתכן ולהציל את חברו כי "וחי בהם" נדחה.
- ג. לצורך פרנסה מותר לאדם לעבוד במקצוע שיש בו סיכון, ולכן מותר לרופא לטפל בחולה שיש לו מחלה מדבקת ואפילו רופא מתנדב, אומרים האחרונים, שיש לו סיעתא דשמיא להציל נפשות ואפילו שלא לצורך פרנסה מותר.